

КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА: ГОРИЗОНТИ І ПРОБЛЕМИ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ

(Частина 3. Першу і другу частини читайте в попередніх числах «Патріярхату»)

о. Назарій ЗАТОРСЬКИЙ

У минулих статтях увагу шановних читачів було звернено на дві основні проблеми, перед якими стоїть сьогодні Католицька Церква. Найгострішою з них є проблема повальної сакраментальної ініціації в дитячому віці, оскільки сьогодні ані сім'я, ані суспільство, ані держава не можуть уже гарантувати «автоматичне» прийняття і засвоєння індивідом християнського світогляду та способу життя. Церква втратила своє монополістське становище генератора смислів та «соціалізатора», тож і наздоганяюча ініціація (у вигляді підготовки до Святої сповіді/причастя, шлюбу та ін.), як і «сакраментальний шантаж» (термін Папи Франциска), або не мають більше такої всеохопної дії, як раніше, або не діють узагалі. Звідси й намагання розробити систему додаткових механізмів, які забезпечать потрібний рівень християнської свідомості та морального життя. Так, наскільки можна судити, одним із завдань стратегії розвитку УГКЦ-2020 «Жива парафія – місце зустрічі з живим Христом» є саме покращення «наздоганяючої» ініціації та впровадження механізмів, покликаних активізувати вірних. Разом із тим активне залучення мирян до різного роду служінь (зокрема до евангелізації та діяконії, що передбачене згаданою стратегією), яке створює враження певної демократичності, не змінює того факту, що вони попри це й далі залишаються переважно виконавцями рішень єрархії, не маючи впливу на прийняття самих рішень.

Тут повертаємося до проблеми демократизації Церкви, яка є другим основним викликом сьогодення.

Вирішення цієї проблеми, як уже було згадано в попередніх дописах, неможливе без вирішення проблеми загальної (насамперед інтелектуальної та моральної) ініціації. Адже лише тоді можна буде надати широким масам вірних доступ до прийняття рішень, гарантуючи при цьому збереження ідентичності та єдності Католицької Церкви. У протилежному випадку демократизація загрожує втратою тих постулатів і духовних скарбів, які утворюють сьогодні хребет Церкви, а в крайньому випадку може призвести до розколу. З іншого боку, зволікання з процесом демократизації тягне за собою подальше охолодження вірних, які реагують на свою маргіналізацію втратою інтересу до Церкви, а то й просто відходять від неї. Можливо, в Україні цей процес не є ще настільки очевидним, але він уже набирає обертів (про це трохи згодом).

Конфлікт між феодальною системою управління в Церкві з одного боку та демократично мислячими громадянами і суспільством з іншого простежується аж до загальноживаної термінології. Наприклад, часто чуємо, коли, висуваючи якісь претензії до єрархії чи до священства, кажуть «Церква» («А чому Церква..?» і т.п.). Зазвичай на таке ототожнення клиру з Церквою богослови відповідають, що «Церква – це насправді всі ми». Однак таке пояснення рідко досягає своєї мети виправдати Церкву в очах обивателя, що не повинно дивувати: адже обом сторонам ідеться про різні речі. Конфуз є наслідком змішання різних величин і підходів: тоді як у закиді мається на увазі переваж-

но корпоративна культура Церкви, а точніше культура управління в Церкві (що побудована як феодальна система), у відповіді йдеться про Церкву в її містичному вимірі Тіла Христового. Тобто «Церква» у сприйнятті журналістів і суспільного загалу – це насправді ті, що приймають рішення, себто єрархи та священники, відтак і претензії висуваються саме до них. А фраза «Церква – це всі християни» виглядає, відповідно, спробою перекинути відповідальність і на мирян. З цієї точки зору мусимо визнати, що твердження «Церква – це всі християни» не буде адекватною відповіддю до того часу, поки ті «всі християни» не матимуть реального впливу на прийняття рішень. Бо лише тоді вони відповідатимуть також за допущені помилки і недоліки. Наразі ж «Церква» – це справді насправді клир, який зосередив у своїх руках всю повноту влади і відтак мусить нести всю відповідальність. Миряни ж цієї відповідальності за Церкву не відчують доти, поки не побачать, що їхній голос чогось вартий, поки не матимуть реальних механізмів впливу на прийняття рішень – кращого способу активізації мирян у Церкві немає. Інакше будь-яка ініціатива мирян, якою благаю вона не була б, закінчиться такою ж кризою, в якій опинився найуспішніший мирянський рух України «Матері в молитві», коли намагання єрархії «продати» для цієї організації спущений згори статут і поставити на чолі руху свою кандидатуру (і все це без обговорення з членкинями руху, при повному ігноруванні їхньої думки) обертається не лише

втратою ентузіазму та зниженням активності, але й згіршенням та відходом від руху найактивніших і найперспективніших учасниць. Про те, що це не одиничний випадок, а певна тенденція, свідчить і спроба взяти під безпосередній контроль клиру Фонд святого Володимира й деякі інші організації. Себто всупереч позиції Другого Ватиканського Собору в теперішньому провіді УГКЦ вважають, що церковні структури можуть «правильно» функціонувати (тобто будуть «благонадійними») лише тоді, якщо їх (опосередковано чи, краще, безпосередньо) очолюватиме духовна особа. Сказати, що така політика є провальною – не сказати нічого. Достатньо подивитися на досвід Папської держави XVIII – XIX століть, де посади розподілялися за тим же принципом: усім має керувати клир, наслідком чого став повний адміністративний та економічний занепад. І саме тепер, коли Ватикан, навчений гірким досвідом, щораз більше відходить від цього принципу управління, даючи посади насамперед тим особам, які є професіоналами у своїй галузі, незалежно від того, чи це миряни, чи представники клиру, в УГКЦ вирішили повторити давній експеримент Папської держави. Очевидно, свою роль тут відіграла велика кількість покликаних до священства й чернечого стану після виходу Греко-Католицької Церкви з підпілля, що викликає в деяких єрархів триумфалістські настрої та певну ейфорію, наслідком чого стала ілюзія, що на всі ключові посади можна буде поставити священників і все розвиватиметься добре. Але перспективи така кадрова політика не має, в тому числі й через зменшення кількості покликаних в останні роки. Вже побіжний погляд на панівну тут тенденцію витверезує: кількість покликаних до чернецтва в останні роки суттєво зменшилася (це підтвердили дані опитування, проведеного серед основних чоловічих та жіночих чернечих згромаджень УГКЦ, коли порівнювалися періо-

ди 1995 – 2005 та 2005 – 2015 рр.), а кількість покликаних до священства знизилася в кілька разів, що свідчить, серед іншого, про зростаюче розхолодження вірних. При збереженні такої тенденції варто очікувати зниження активності вірних і занепаду.

Виходів із дилеми між проблемами з ініціацією та необхідністю демократизації може бути кілька. Відрухово спадає на думку поступова відмова від хрещення дітей і повернення до практики ініціації дорослих. Однак такий крок надто революційний і означав би автоматичну втрату нашою Церквою величезної кількості потенційних вірних (які шукатимуть задоволення своїх потреб у інших конфесіях), а в перспективі – втрату своїх позицій у суспільстві, політиці та бізнесі, себто означав би відмову від статусу (чи претензії на статус) «національної Церкви» і перехід до Церкви домашньої, де парафію формують кілька родин, які утримують священника, якого самі обрали і на якого мають безпосередній вплив, тоді як вплив єрархії на священника зменшився б. Це потягне за собою втрату важелів впливу, а тому з боку єрархії цього кроку напевно не буде зроблено. Не піде на такий крок і «низове» духовенство, адже це означатиме втрату суттєвого джерела надходжень. А оскільки Католицька Церква доволі повільна й неповоротка, надто коли справа торкається реформ (виноу чого, знову ж таки, є її устрій як абсолютної монархії з притаманною їй жорсткою централізацією), то можна прогнозувати, що найближчим часом, найімовірніше, ніяких змін не буде – ані в царині ініціації (де можна очікувати лише нових модифікацій наздоганяючої ініціації у формі «неокатехуменату», «Живої парафії» та ін.), ані в царині демократизації, де вплив мирян на прийняття рішень обмежиться якимись формальними, суто символічними жєстами. Тому на найближчий час можна прогнозувати і для Католицької Церкви в цілому подальшу втрату динамічності, а у випадку

надмірного зволікання з реформами – нового розколу, нової «Реформації». Так трапляється завжди, коли необхідні реформи відкладаються – про це свідчить увесь історичний досвід людства: якщо еволюційний шлях розвитку штучно гальмується чи перекивається, назріває вибух і відбувається революція.

Тут доцільно кинути погляд на стан справ у інших традиційних конфесіях. Якщо порівнювати з Православними Церквами, то в них ситуація з демократизацією ще гірша, ніж у Католицькій. Адже модель побудованої на основі неоплатонівської філософії монархії, яку Католицька Церква застосувала для боротьби з концiliarизмом у XV столітті, була і залишається основним принципом організації Церков візантійської традиції. Лише у Візантії в ролі монарха виступав не папа, а імператор, який і був тим посередником між Богом і людьми, іконою Христа, через якого на світ видимий спливали всі ласки (див. перший допис). Свій внесок тут зробили й отці Церкви, які використовували ідею монархії як віддзеркалення монотеїзму для боротьби з політеїзмом. Відтак саме імператор у Візантії мав офіційний титул намісника Бога на землі (vicarius Dei), саме він, як ікона Христа, під час процесії на Квітну неділю їхав на осляті, а у Великий четвер проводив обряд умивання ніг, в його руках була зосереджена найвища законодавча й судова влада в Церкві. І лише захоплення Константинополя турками 1453 року та зникнення інституту візантійського імператора як такого внесло сум'яття в цю струнку систему. Відтак деякі функції імператора перейняв патріарх Константинополя, а деякі були перенесені на турецького султана (!), а в Московщині – на царя. Однак жодних кардинальних змін ця система не зазнала, жодних демократичних тенденцій до неї внесено не було. Понад те, оскільки відпала найвища інстанція прийняття рішень і кінцева інстанція, до якої можна було б відкликатися у разі суперечок чи конфліктів, у монархіч-

ній системі православ'я запанував певний канонічний вакуум, наслідки якого спостерігаємо й досі (у тій же ситуації з неканонічністю УПЦ КП, коли вирішити проблему неможливо, бо відсутня інстанція, до повноважень якої це раніше належало). Адже всі помісні Церкви рівні між собою, а вершина єрархічної піраміди (після зникнення візантійського імператора) зрізана, відтак немає інстанції, на рішення якої можна було б відкликатися як на остаточне й обов'язкове до виконання для всіх. Понад те, на сьогодні не залишилося жодної традиційно православної країни, в якій офіційною формою державного устрою була б монархія (квазі-монархічні сурогати, як-от путінська диктатура в Росії до уваги братися не можуть, оскільки їм бракує не лише офіційного титулу, але й суттєво необхідних для монархічного устрою богослов'я і ритуалу «помазаника Божого», який є іконою іншого «помазаника Божого» – Месії-Христа). Що цікаво, попри зникнення з інститутом імператора тієї центральної ланки, через яку всі благодаті від світу невидимого передаються світу видимому (див. перший допис), православ'я й надалі свято дотримується тієї ж неоплатонівської схеми, за якою благодать, просвітлення, пізнання і т.д. передаються особам і суспільству в єрархічному порядку. Так, єпископ РПЦ (а в той час архимандрит) Тихон Шевкунов у своєму бестселері «Несвяті святі» стверджує: «Вони можуть бути владними й забіякуватими самодурами, але беззаперечний послух їм – єдиний спосіб отримати благодать, яка передається лише по ієрархічній драбині та за встановленими схемами». Питання в тому, звідки в «самодурів» благодать, якщо та ключова ланка, через яку вони її отримували (згідно з їхньою власною більш ніж тисячолітньою еклезіологією), давно зникла?

Підсумовуючи думки, викладені в попередніх дописах і в цій частині, мусимо визнати, що Католицька Церква зараз перебуває на етапі побудови абсолютної монархії у кон-

ституційну, коли абсолютна влада папи мала б врівноважуватися колегією єпископів, яка висловлюється через синод чи собор. Рух у цьому напрямку розпочався на Другому Ватиканському Соборі й досі не завершився. Разом із тим в найкращих своїх проявах цей процес навіть віддалено не наблизився до тих демократичних реалій, у яких сьогодні живе більшість християн і в яких жила рання Церква: як на Другому Ватиканському Соборі, так і на подальших синодах право голосу мали і мають лише єпископи, які, не забуваймо, призначаються та затверджуються папою. Тому аргумент, яким домініканець Хуан де Торквемада свого часу вибив ґрунт із-під ніг Базельського Собору, тепер повертається до Католицької Церкви: оскільки не було жодної процедури обрання, яка забезпечила б легітимацію знизу як Другого Ватиканського Собору, так і всіх синодів після нього, ці зібрання можна розглядати лише як додаткові елементи самолегітимації та самоствердження (чи то пак ствердження нового курсу) того чи того папи, тобто монарха, відтак голосування та інші демократичні елементи на них насправді не є проявом демократії в нашому сьогоднішньому її розумінні, а максимум проявом так званої шляхетської демократії зразка Речі Посполитої XVII століття, де слово і право голосу мала лише шляхта, відповідником якої є єрархія, тоді як народ залишався виключеним зі сфери прийняття рішень. Можна сказати, що Католицька Церква зараз перебуває на такому етапі трансформації, який різні європейські суспільства проходили 100 – 400 років тому.

Не відрадніша ситуація й у світовому православ'ї: якщо Католицька Церква зараз є на етапі перетворення абсолютної папської монархії на конституційну, то Православні Церкви перебувають на етапі «феодальної роздробленості», дрейфуючи кожна в своєму фарватері й достосовуючись до суспільних тенденцій і запитів відповідного народу чи держави. І наявність тут системної

помилки – незавершеність єрархічної піраміди через зникнення інституту монарха чи інституту, який би повністю перейняв його функції, не сприяє виходу з такого стану. Тож і місцева ініціатива деяких єрархів щодо внесення демократичних елементів в управління Церквою (як їх, наприклад, запровадив у своїй єпархії митрополит Антоній Сурозький) приречена залишитися локальним дивацтвом, яке нівелюється з приходом нового єрарха і аж ніяк не впливає на зміну ситуації навіть у рамках національної Церкви, не кажучи вже про все світове православ'я.

Та все ж попри незацікавленість єрархії традиційних Церков у проведенні демократизації (що утруднюється до того ж проблемами з ініціативою вірних) у подальшій перспективі можна передбачити наростання тенденцій до демократизації та поступового залучення вірних до прийняття рішень. Рушієм цього процесу, як і в попередні епохи, є розвиток суспільства. Адже протягом усієї своєї історії Церква намагалася пристосовуватися до суспільства і переймала ті моделі, які в ньому вважались ідеалом. Тож так, як і колись, отці Церкви переконували, що ідеальною моделлю побудови спільноти (і державної, і церковної) є монархія, так і тепер у світлі перемоги в світі демократичної моделі можна очікувати появи нових програмних богословських текстів, у яких саме демократія буде представлена як ідеальна модель Церкви. Благо, що для цього можна знайти достатню кількість аргументів та прикладів як у Святому Письмі, так і в традиції Церкви (див. попередній допис). Наразі ж можна напевно сказати лиш одне: без тиску «знизу» і без активних пошуків виходу з кризи «згори» ситуація не зміниться і загрожуватиме стагнацією або й розколом. Тому Папі Франциску й усім тим, які зацікавлені та працюють над реформуванням Церкви, можна побажати лише наснаги й натхнення Святого Духа. І особливо великого терпіння й обережності, зважаючи на пасивний і активний спротив системи.